

הרב שילה בן-דוד שליט"א

בענין מה שנהגו לשנות הנוסח וינוחו "בה" "בו" "בם" בתפילות השבת

- א -

יש מהראשונים שלא אמרו נוסח זה כלל אלא "וישמחו בך ישראל" וכו'.

הנה בסדר רב עמרם גאון (עמ' סג, צ, קי) נמצא בכל תפילות השבת הנוסח "וישמחו בך כל ישראל אוהבי שמך", וכן בסידור רב סעדיה גאון (עמ' קיב) נמצא הנוסח הזה "וישמחו בך ישראל אוהבי שמך" (בלא תוספת "כל"). וכ"מ בספר חסידים (סי' תתפ"ב) שהזכיר הנוסח "אוהבי שמך". ובמחזור ויטרי (ח"א סי' פ"ג עמ' 54) הביא טעם לאמירת הנוסח "וישמחו", שהרי מצינו ששבת נקרא יום שמחה, דאמרינן בספרי (פר' במדבר פ"ז) "וביום שמחתכם" זה השבת, וכו', ומשום הכי חותמים בשבת "וישמחו בך כל ישראל" כו', שנקרא השבת יום שמחה. אולם כאחת התפילות שם (סי' קצ"א) נשמט נוסח זה ד"וישמחו בך", ומיד אחר המילים וברצון שבת קדשך באה הברכה.

ועוד בטעם גירסה זו טרח רבי אלעזר מוורמיישא בפירושי סידור התפילה לרוקח (ח"ב עמ' תעז) לבאר, "וישמחו בך ישראל אוהבי שמך", שאוהבים ומכבדים לשמך. ועוד פירש (שם בעמ' תקלג) דכתיב בתהלים (ה', י"ב) "ויעלצו בך אוהבי שמך", ישראל אוהבים שמו המיוחד כי הוא יגאלינו

מגלותינו, (תהלים צ"א, י"ד) "כי ידע שמי יקראני ואענהו", (ישעיה נ"ב, ו') "לכן ידע שמי", וה' ממושכן לישראל שיגאלם וכו', ועל כן השם נעלם בגלות עד עת קץ וכו', וישראל אוהבים שמו המיוחד המקודש. והוסיף לפרש במשמעות עמוקה יותר, כי יש בתפילה זו שמונה חלקים. א' רצה במנוחתינו, ב' קדשינו במצותיך, ג' ותן חלקינו בתורתך, ד' שבעינו מטובך, ה' ושמחינו בישועתך, ו' וטהר לבינו, ז' והנחילנו, ח' "וישמחו בך". הרי ח' דברים עד "וישמחו", לפי שישמחו כשיגאלו מח' גלות א' בבל, ב' כשדים, ג' פרס, ד' מדי, ה' יון, ו' מוקדון, ז' אדום, ח' שעיר וזה למנצח על השמינית (עי' מדרש שוחר טוב פ"ו). ויש שאמרו נוסח זה רק בתפילת הרגלים, אולם בספר אבודרהם (עמ' ריד) כתב לדחות הענין לפי שצריך לומר מעין החתימה סמוך לחתימה ע"ש. וכן הובא ג"כ בב"י (או"ח סי' רפ"א ד"ה בשחר) הנוסח "וישמחו בך כל ישראל מקדשי שמך", אלא שהנוסח בשבלי הלקט (סי' פ"ב) שהביא הוא שונה קצת "וישמחו בך כל אוהבי שמך".

ובפירוש עץ חיים על התכלאל (דף קח ע"א) הביא שם המהר"י צאלח זצ"ל, ותמצא שבסדורי האשכנזים המתנהגים על פי רבינו האר"י אפילו הכי

גרסינן כאן "וישמחו בך" בכל תפלות השבת ע"ש. ונוסחא זו אנו מוצאים ג"כ אצל תלמיד הרמ"א רבי מרדכי יפה בלבוש (בלבוש החור סי' תקפ"ב ס"ח) שהביא כדבר פשוט דנוסח תפילות שבת הוא "וישמחו בך אוהבי שמך". ובאמת שהוא הנוסח המקורי שהיה פעם באשכנז "וישמחו בך ישראל אוהבי שמך", וכ"ה בסידורי רעדעלהיים המפורסמים וסידורי שפת אמת הנוסחא "וישמחו בך אוהבי שמך". וראה עור בארוכה רבה בס' שרשי מנהג אשכנז (ח"א עמ' 97-59) שמקיים גירסה זו של "וישמחו" וכו'. והביא שכבר אחד מתלמידי הרמ"א הג"ר אברהם חיים שור בספרו תורת חיים עמ"ס חולין (דף כו), ציטט את דברי ספר המנהגים למהר"א טירנא נגד הנוסח "וישמחו", ודחה שם את כל דבריו, ובסו"ד כתב דאדרבה לפי מה שמגיה "וינוחו" בה ישראל מקדשי שמך, לא הוה שפיר מעין התתימה, לפי דלא איירי תתימה בקדושת השם אלא בקדושת השבת, ולכן כתב דנראה די"ל "וישמחו בך ישראל אוהבי שמך", ואין לשבש הסידורים, וכל המשנה ידו על התחתונה. אולם ראה להלן מה שתירצנו את דברי המהר"א טירנא.

עוד הוסיף שם בשדש מנהג אשכנז דאף בני אשכנז נמשכו לומר הנוסח "וינוחו", ואחד הגורמים היה לפי שכך היה כתוב במחזורי זולצבאך המפורסמים בהסכמת המסורת הש"ס ועוד, ועי' בשו"ת שבות יעקב (סי' מ"ג) שהעיד על מחזוריים דפוס זולצבאך, אשר כל בני אשכנז נמשכין אחריהם ונוהגיל כן יע"ש.

ובתב בשבלי הלקט לרבי צדקיה הרופא (סי' פ"ב) בדין תפלת מוסף של שבת ויש לומר "וישמחו בך" וכו', אלא שהביא ג"כ דיש אומרים "וינוחו בו". וכן

הוא ג"כ בתניא רבתי (סי' י"ז) שכתבו מה שאומרים ישמחו במלכותך פירש ה"ר אביגדור כהן צדק נר"ו שסמכו על מש"כ (במדבר י', י') "וביום שמחתכם ובמועדיכם" וגו', ואמרו (בספרי הנ"ל) "וביום שמחתכם" זה שבת. ויש לומר שעל זה סמכו לומר "וישמחו בך כל ישראל אוהבי שמך". והו"ד באבודרהם (עמ' קמו) ובבית יוסף (או"ח סי' רפ"א ד"ה בשחר). ונוסחא זו הובאה ג"כ בסידור השל"ה שער השמים (דף קסג ע"ב) שכתב שם "וישמחו בך ישראל" וכו', אלא שאף הוא חזר בו וכתב וינוחו "בר" כדלהלן.

ובמגן אברהם (סי' רס"ח סק"ג) הביא את דברי ספר חסידים וכתב להכריע כדבריו בזה"ל וצריך לומר וכו' "אוהבי שמך", ואף דאפשר שמדברי האחרונים אולי משמע שהביאו מהמג"א לומר הנוסח ד"וינוחו" כו' ולפי"ז הביאו השינוי בנוסח בשם השכנה"ג, אולם כבר בשרשי מנהג אשכנז (ח"א עמ' 79) כתב לבאר דבריו שהרי המג"א בתחי"ד כתב צריך לומר וכו' "אוהבי שמך" (ספר חסידים סי' תתפ"ב), וא"כ על כרחך דמה שהביא אח"כ גם לדברי העו"ת בשם השכנה"ג, אינו אלא הצעה למתפללי נוסח ספרד דבלא"ה אומרים "וינוחו", שהרי הכריע בתחילה כדברי ס' החסידים. וכן הבינו בדבריו בעל השואל ומשיב הגרי"ש נתנון בס' יד שאל (יו"ד סי' רכ"ט) שהביא את הכרעת המג"א לומר "וישמחו", והוכיח מזה שיש דין שמחה בשבת. וכן בספר לשון חכמים להב"י ברנדס (ח"א דף נא ע"ב) כתב רגילים לסיים "וישמחו בך" כו', וכן הוא בספר חסידים ומג"א ע"ש.

ומצינו בעטרת זקנים לרבי מנחם מנדל אויערבאך בהגהותיו על השו"ע

(או"ח סי' רס"ח) שכתב, חותם "וישמחו בך ישראל אוהבי שמך", כמו שכתוב בכל הסידורים, ולא כמו שהגיה במנהגים להר"א טירנא הנ"ל וכו'. וכע"ז כתב ג"כ הרב דוב בער קאקאביק מקראלביץ' בס' פתחי עולם ומטעמי השלחן (סי' רס"ח סק"א). וכן מובא בשו"ת מהרי"ל החדשות (סימן ל"ד) הנוסח "וישמחו" יע"ש. ואף שבקיצור השל"ה (מס' שבת עמ' קנב) כתב הרי"מ סגל עפשטיין שבעל אליהו זוטא בשם שכנה"ג כתב דאין לומר "וישמחו" אלא וינוחו בה בו בס. מ"מ כבר כתב בשרשי מנהג אשכנז דאפשר שלא ידע שהא"ז חזר בו בספרו אליה רבה (סו"ס רס"ח ס"ק י"ט). ויל"ע אם באמת משמע שחזר בו.

והן אמת שרבי שכתב סופר מפרעמישלא בסידורו (ח"א עמ' 7-9) כפי שנביא להלן יצא כנגד נוסח זה של "וישמחו", וטענתו הראשונה היתה שנוסח זה הנכנס לספר חסידים היתה ע"י תלמיד טועה, (אלא דנראה שנסתר מעיני הר"ר שכתב דברי הרוקח שהיה תלמיד הר"י חסיד שכתב וטרח לבאר גירסא זו של "וישמחו" כנ"ל). ואף אם יצאה מתחת ידו של ר"י חסיד אפשר שכ"כ לפי הנוסח שנמצא בזמנו בסידורים. ולכך הביא ראיות לקיום הנוסח של "וינוחו" כו' שהועלה ע"י הרי"א טירנא בספר המנהגים. והביא ראיה לזה ג"כ מהאבודרהם, סידורי ספרד והרמ"ק בפרדס רימונים הנ"ל. וכתב בסו"ד שהגירסא הנכונה היא כמו שכתבתי, מאחר שיש לה טעם ע"פ הקבלה עכ"ד. ברם יערי' מה שכתב עליו הב"ח (או"ח סי' מ"ו ד"ה אתה הוא) חדשים מקרוב באו להגיה סדורים וכו' ושרי להו מאריהו, כי אע"פ שכן הוא בסדור הספרדים, אנו אין לנו אלא סדור קדמונינו הצרפתים והאשכנזים. ואחריו

נצטרף גם חתנו הט"ז (שם ס"ק ט') שכתב אין על שום אדם לחלוק על נוסחות ישנות, אלא שמקרוב נדפס סידור אחד ע"פ מרקדק אחד והגיה נוסח שלנו ג"כ כסדור ספרדים, ובדאי לא יפה עשה בזה כו', וכל המשנה ידו על התחתונה, הן בזה הן בשאר מקומות כתפלות ושבחים ע"ש. וכן גם הגהמ"ק רבי נפתלי הירץ בכרך ז"ל בספרו עמק המלך (שער קרית ארבע פס"ג דף צו ע"ד) כתב לגעור בכל משני הנוסחאות, וכמו"כ יצא בתרעומת גדולה על הר"ר שכתב סופר הנ"ל במה שביטל אמירת "וישמחו" וקיים אמירת "וינוחו". ובדבריו שם (שער עולם הבריאה פכ"ג דף קצו ע"ד) האריך לבאר ע"פ הקבלה בטעם שצריך לומר הנוסח "וישמחו", וכתב שם דכביכול שמו גרם לו שיעשה (כך הבין עבודת הבורא המובא להלן, אולם לא כ"כ מפורש) שהמזל שבתאי שאינו רוצה שישמח האדם אלא מודה עצבות וחשוכה, אולם כן ציונו הבורא רק לשמוח בכל מיני שמחה ולהראות שאין אנו יושבים תחת המזלות יע"ש ואכ"מ. וראה בס' עבודת הבורא לברבי שמעון עקיבה בער שבתחילה רצה להכניס הנוסח של "וינוחו", אלא שכתב שראה לדברי העמק מלך ולכך מצא פשרה לזה ולתקן הנוסח "וישמחו וכו' מקדשי שמך בא"י מקדש השבת". והוא חידוש. [ואולי כן הוא ג"כ כוונת המג"א שהביא גם לגירסת ספר חסידים לומר וכו' "אוהבי שמך" וגם לדברי השכנה"ג לומר וינוחו בה בו בס, עיין מה שכתבנו ע"ז להלן, וצע"ג].

אולם נהגו רובם כיום לומר הנוסח "וינוחו וכו' [כל] ישראל מקדשי שמך" וכו'

בספר המנהגים למה"ר אייזיק טירנא (בתפלת ליל שבת עמ' יט) כתב, רגילין לסיים "וישמחו בך ישראל אוהבי

הוא שמה של הקב"ה, וא"כ ה"נ י"ל דמה שחותם בקדושת השבת הוא בקדושת השם, ושפיר הוי מעין החתימה.

וידוע כי רבי שבתי סופר מפרעמישלא בסידורו (ח"א עמ' 7-9) כבר יצא על נוסח זה של "וישמחו", וטענתו הראשונה היתה שנוסח זה הנכנס לספר חסידים היתה ע"י תלמיד טועה, (אלא דנראה שנסתר מעיני הר"ר שבתי דברי הרוקח שהיה תלמיד הר"י חסיד שכתב וטרח לבאר גירסא זו של "וישמחו" כנ"ל). ואף אם יצאה מתחת ידו של ר"י חסיד אפשר שכ"כ לפי הנוסח שנמצא בזמנו בסידורים. ולכך הביא ראיות לקיום הנוסח של "וינוחו" כו' שהועלה ע"י הרי"א טירנא בספר המנהגים. והביא ראיה לזה ג"כ מהאבודרהם, סידורי ספרד והרמ"ק בפרדס רימונים הנ"ל. וכתב בסו"ד שהגירסא הנכונה היא כמו שכתבתי, מאחר שיש לה טעם ע"פ הקבלה עכ"ל. (ברם יעוי' מה שכתב עליו הב"ח (או"ח סי' מ"ו ד"ה אתה הוא) חרשים מקרוב באו להגיה סדורים וכו' ושרי להו מאריהו, כי אע"פ שכך הוא בסדור הספרדים, אנו אין לנו אלא סדור קדמונינו הצרפתים והאשכנזים. ואחריו נצטרף גם חתנו הט"ז (שם ס"ק ט') שכתב אין על שום אדם לחלוק על נוסחות ישנות, אלא שמקרוב נדפס סידור אחד ע"פ מדקדק אחד והגיה נוסח שלנו ג"כ כסדור ספרדים, וכודאי לא יפה עשה בזה כו', וכל המשנה ידו על התחתונה, הן בזה הן בשאר מקומות בתפלות ושבחים ע"ש). וכן גם הגהמ"ק רבי נפתלי הירץ בכרך בספרו עמק המלך (שער קרית ארבע פס"ג דף צו ע"ד) כתב לגעור בכל משני הנוסחאות, וכמו"כ יצא בתרעומת גדולה על הר"ר שבתי סופר הנ"ל כמה שביטל אמירת "וישמחו" וקיים אמירת "וינוחו".

שמך" וכן ברוב סידורים, ותימה גדולה היא שהרי אינו מעין החתימה ולא מעין הפתיחה וגם אין שייך שמחה רק ברגלים. ומצאתי בסידור ישן וגם שמעתי מבקיאים שיש לומר "וינוחו בו ישראל מקדשי שמך" עכ"ל. וכע"ז כתב הר"א הכהן מלוניל בארחות חיים (תפלת ערבית של שבת אות ז') ויש אומרים שלענין חתימה של שבת צריך להזכיר בה מעין הברכה, ואין לומר "וישמחו בך" ולא שייך שמחה אלא ביום טוב, אלא שהביא שם (אות ח') דיש אומרים כי לעולם יאמר אוהבי שמך, ומעין החתימה שצריך לומר, כבר אמר בשבת קדשך. וראה בס' שרשי מנהג אשכנז (שם עמ' 65-70) שדן בזה בהרחבה אי יש מצות שמחה בשבת ע"ש ואכ"מ.

אלא שכבר אחד מתלמידי הרמ"א הג"ר אברהם חיים שור בספרו תורת חיים עמ"ס חולין (דף כו'), ציטט את דברי ספר המנהגים למהר"א טירנא נגד הנוסח "וישמחו", ודחה שם את כל דבריו, ובסו"ד כתב דאדרבה לפי מה שמגיה "וינוחו בה ישראל מקדשי שמך", לא הוה שפיר מעין החתימה, לפי דלא איירי חתימה בקדושת השם אלא בקדושת השבת, ולכך כתב דנראה די"ל "וישמחו בך ישראל אוהבי שמך", ואין לשבש הסידורים, וכל המשנה ידו על התחתונה. אולם ליישב דבריו יש לומר (וכן ראיתי להגר"ח פלאג"י בספרו נפש חיים הנ"ל בדף כג ע"ב לגבי ענין אחר שכתב כע"ז) דהנה איתא בזהר ככ"מ (ע"י ספ' הזהר פר' יתרו דף פח ע"ב שכתב ובגין כל אקרי שבת, מהו שבת, שמא דקודשא בריך הוא וכו'. וע"ע בהקדמת תקוני הזהר דל ב ע"א שכתב קודשא בריך הוא דאיהו יום השבת. וע"ע תקוני הזהר שם תקונא שתתיאה דף כא ע"ב) דשבת

ובדבריו שם (שער עולם הבריאה פכ"ג דף קעז ע"ד) האריך לבאר ע"פ הקבלה בטעם שצריך לומר הנוסח "וישמחו" (כדלעיל) יע"ש ואכ"מ.

וראה בשבלי הלקט (סי' פ"ב) בדין תפלת מוסף של שבת שהביא ג"כ דיש אומרים "וינוחו בו". והבאנו ג"כ מסידור השל"ה שער השמים (דף קסג ע"ב) שכתב שם "וישמחו בך ישראל" וכו', ואף הוא חזר בו וכתב "וינוחו בו" כדלהלן. וכ"מ מדברי המטה משה (ח"ד סי' תפ"ד) דסבר שי"ל "וינוחו" ע"ש ודו"ק [כי אילו נאמר "וישמחו" אין בעיה במילה "יום"]. ולמעשה כן הוא גם כן בסידור התפילות להרמב"ם ובכל הראשונים והאחרונים שהובאו להלן.

- ב -

יש שנהגו לומר בכל תפילות השבת וינוחו "בם"

בסדר התפילות להרמב"ם גרס וינוחו "בם", ובפשטות נראה שאם היה חילוק היה לו להזכיר מזה. (אלא דיש לעיין בזה מדוע כתב נוסח זה רק בשבת ר"ח, ואילו בנוסח השבת הרגיל לא הוזכר כלום, רק כתוב אלקינו ואלקי אבותינו רצה במנותחינו עד ברוך אתה ה' וכו'). וכן איתא בסדר התפילות להרמב"ם מהר" גולדשמידט "שבתות קדש וינוחו בם". וכן הוא בסידור ארם צובא (רפ"ז).

ובך הוא נוסח החימנים (בלדי) לומר וינוחו "בם" בכל תפילות השבת, והגר"י צובירי זצ"ל בפי' אמ"ת ויצ"ב (שם) הביא שכן היתה הגירסא לראשונים מחכמי תימן וכ"ה בתכלאל העתיקים, וגם המאוחרים ובכללם התאכליל של מהר"י בשירי ומהר"י ונה ומהר"י עדוי ומהר"י פתיחי, כולם

כאחד גורסים והנחילנו וכו' יומי "שבתות" קדשך, שכן נהגו אז בתוספת "יומי" ובלשון תרגום כמו (בראשית ה', ה') "ימי אדם" דמתורגם "יומי אדם", היוד בחולם, ורבים הם במקרא, כולן מתורגמים כך, ע"כ. אלא שכתב שם, ואולם כבר מאז נשכחה נוסחא זו ואיננה נוהגת כיום, ולכן אומרים בליל שבת וינוחו "בה" וכו' ע"ש. [ובאמת צריך להבין מדוע, הא כיון שכך היא הגירסא, א"כ מה מקום לומר שנשכחה ואיננה נוהגת היום, ואולי י"ל לפי שגירסא זו ע"פ התרגום וכיום לא משתמשים כ"כ בתרגום ולא בקיאים בזה כ"כ ולפיכך אומרים הנוסח הרגיל. ודחוק, וצ"ע].

ובן מובא בתכלאל עץ חיים לומר בכל תפילות השבת הנוסח "שבתות קדשך וינוחו בם", ובטעם הדבר מבאר שם (דף קח ע"א) המהר"י צאלח זצ"ל, ה"ג שבתות בלשון רבים והוא ע"פ הזהר רעיא מהימנא (פר' יתרו דף צב ע"א) וז"ל תלת דרגין אנון וכלהו אקרן שבת. שבת עלאה שבת דיומא שבת דליליא וכולהו חד ואיקרי כלהו שבת וכל חד כד איהי שלטא נטיל לחברוי חמין ליה בהדיה בהוא שולטנא דיליה וכו' יע"ש. ומזה תבין גירסת "בם" בלשון רבים והוא כוונת הפייטן באמרו דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין תעיר אנפין ועתיקא קדישא אתיין לסעדא בהדה. וכ"נ שהיא גי' הרד"א. [וצ"ע בכוונתו דהרי מהאבודרהם (עמ' קמו) שהובא להלן משמע שאומרים וינוחו "בו", ולא אומרים וינוחו "בם" כדבריו, וצריך עיון. ואולי שראה הנוסח הנמצא ברגלים (עמ' ריד) דבאמת התם איתא הנוסח "בם" רק דהתם אין הנוסח וינוחו אלא וישמחו בם וצ"ע.]. ואם תראה חילוקים בזה למקובלים הם אמת ותורתם אמת ונהרא נהרא ופשטיה. וכו'.

למה מתכוונים, וכמו שהבאנו דאפשר שקאי על "באהבה וברצון" ואפשר דקאי על שבתות וכן ע"ז הדרך, ולפיכך כל א' יעשה כמנהגו ונהרא נהרא ופשטיה.

ובעצם מה שהבאנו מדברי העץ חיים לומר "שבתות" קדשך, הביא בזה כבר הגר"י צובירי זצ"ל בפ"י אמ"ת ויצ"ב (שם) דהכי גרסינן "שבת" קדשך כי היא סמוכה כמו שבת קדש (שמות ט"ז, כ"ג), וכן גירסת כל סדורי ספרד ואשכנז כמו שנביא להלן, והכי גרסי לה רב עמרם גאון בסדורו, ורבינו שמחה במחזור ויטרי (סוס"י קצ"א), ורבי דוד אבודרהם דלהלן ואכ"מ.

ויש אומרים בכל תפלות השבת וינוחו "בו"

כתב האבודרהם (בסדר ערבית של שבת עמ' קמו) וז"ל, וינוחו "בו" כל ישראל וכו', על שם (שמות כ', י"א) "וינח ביום השביעי" וכו'. וכשבא לפרש שאר התפלות בתיבות רצה נא וכו', כותב כבר פרשתיה בתפלת ערבית יע"ש. ומפורש בדבריו כי בכל תפילות השבת יש לומר וינוחו "בו" כל ישראל וכו', על שם יום השביעי שהוא לשון זכר. וכן בפירוש התפלות והברכות לרבינו יהודה ב"ר יקר (ח"א עמ' צא, קכט) הביא נוסח "בו". וכן משמע בדברי שו"ת הריב"ש (סי' ל"ו) הו"ד בא"ר (או"ח סי' רס"ח סק"ט) יע"ש.

ובן הבאנו מדברי ספר המנהגים למהר"י טירנא (בתפלת ליל שבת) שכתב, רגילין לסיים וישמחו בך ישראל אוהבי שמך וכן ברוב סידורים, ותימה גדולה וכו'. ומצאתי בסידור ישן וגם שמעתי מבקיאים שיש לומר וינוחו בו ישראל מקדשי שמך עכ"ד. ומבואר שסבר שיש לומר וינוחו "בו", ומדלא חילק משמע שכן הוא בכל

עוד הוסיף ותמצא שבסדורי האשכנזים המתנהגים על פי רבינו האר"י אפילו הכי גרסינן כאן "וישמחו בך" בכל תפלות השבת ע"ש וזו עדות שכל א' צריך להחזיק בגירסתו, ועוד ראייה מהלשון השנוי בברכה מעין ז' דאמרינן התם כי "בם" רצה להניח להם בלשון רבים ודו"ק עכ"ד. וע"ש מה שהוסיף עליו המגיה במהדו"ב. וע"ע בחלק הדקדוק פר' בשלח (שמות ט"ז, ל') מה שהזכיר שם המהר"ץ שוב לשון זו דוינוחו "בם".

אלא דדבריו צ"ע וכי משום שראינו במק"א נוסח בלשון רבים צריכים אנו לומר כן גם בכל התפילות. וכע"ז ראיתי שתמה עליו הגר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה בפ"י אמ"ת ויצ"ב (ח"א עמ' שעג) לדחות דבריו, שהרי פשיטא דמלת "בם" בברכת מעין שבע בכלל לא קאי על השבתות, אלא על עמו ישראל, כדאמר שם בהדיא "המניח לעמו ישראל ביום שבת קדשו, כי "בם" רצה להניח להם" כו'. וראה ג"כ בשו"ת שלמת חיים הנדפ"מ (סי' רנ"ד) מש"כ שם הגר"ח זוננפלד זצ"ל לשואל, כי בברכה מעין שבע קאי "בם" על ישראל כמו בתחלת הקידוש ורצה בנו, וא"כ אינו מוכרח לענין וינוחו "בם".

אולם ליישב כוונתו י"ל, שאינו רצה ליתן ראייה למה שצריך לגרוס "בם", כי באמת אינו ראייה משם וכמש"נ, אלא כוונתו רק היתה כמש"כ שם להביא עדות שכל א' צריך להחזיק בגירסתו, ולזה הביא עוד ראייה ממה שרואים שבברכת מעין ז' אומרים שם "בם", וא"כ רואים שכל אחד לגופו של ענין, והכל תלוי על מה מתכוונים, וביותר י"ל שהוכיח כן שהרי אף האומרים וינוחו "בו" וכדו' אומרים בברכת מעין שבע "בם", וחזינן בזה שאינו תלוי אלא

מבואר מדבריו שסובר שבכל התפילות אומרים אותו נוסח וינוחו "בו" או וינוחו "בה".

וכן בסידור בית תפלה נדפס בכל תפלות שבת וינוחו "בו" ישראל מקדשי שמך, וכן הוא בעמודי שמים כליל שבת, ולא העיר לשנות הנוסח כלל בשחרית ומנחה. וכן הוא בסדור לובלין (תל"ח).

ויש אומרים בכל תפלות השבת הנוסחא וינוחו "בה"

בספר אגודת אוזב לרבי יצחק האזובי זצ"ל (דף קס תפלת ליל שבת) כתב, וינוחו "בה" היא הכלה וכו'. ובתפילת שחרית (דף קסד) לא הביא את נוסח רצה נא וכו' כלל, אלא כתב כבר פירשתיו באתה קדשת. ובתפילת מוסף ומנחה לא זכר מענין זה כלום. ומבואר שיטתו שצריך לומר בכל תפילות השבת את הנוסח וינוחו "בה". והפשט בזה לפי ששבת נקראת כלה, וכמו שמצינו בגמ' (ב"ק דף לב ע"א ושבת דף קיט ע"א) בואי כלה, וכן בפסוק היא נקראת בלשון נקיבה. ולהלן הבאנו בהרחבה דפעמים קרויה השבת בלשון נקיבה ופעמים בלשון זכר ואכ"מ.

והבאנו ג"כ לעיל מספר ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן זלה"ה (בסדר תפלת ערב שבת אות ו') שכתב, ואומר וינוחו בו כל זרע ישראל, ויש אומרים וינוחו "בה", ושניהם נכונים, כי ימצא שבת לשון זכר ולשון נקיבה, לשון נקיבה ברוב, ולשון זכר "כל שומר שבת מחללו" בישעיה (נ"ו, ב'), וכן "עשות בו כל מלאכה" בירמיה (י"ז, כ"ד). ומדלא חילק בין התפלות מבואר מדבריו שסובר שבכל התפילות אומרים אותו נוסח וינוחו "בו" או וינוחו "בה".

תפלות השבת. וכבר העיר בזה האליה רבה (סי' רס"ח ס"ק י"ט) דמדברי האבודרהם וספר המנהגים שהבאנו משמע דלא כמש"כ המג"א בשם כנה"ג כדלהלן בחילוק הנוסחאות בין התפלות בשבת.

ובשבלי הלקט (סי' פ"ב בדין תפלת מוסף של שבת) כתב וז"ל, ויש לומר וישמחו בך וכו' ויש אומרים וינוחו בו וכו' עכ"ל. ומבואר מדבריו שאם אומרים הנוסח ד"וינוחו" אומרים וינוחו "בו", ובפשטות מדלא חילק מבואר שאומרים כך בכל התפילות.

וכן כתב בסידור השל"ה שער השמים (דף קסג ע"ב), "וישמחו בך ישראל" וכו', ושוב כתב את הנוסחא "וינוחו בו כל ישראל" וכו'. וכתב שם בהגהה, אמר המחבר, זאת הנוסחא היא עיקר, "וינוחו בו ישראל" וכו'. וחזר לכתוב זאת בכל תפילות השבת, בתפלת שחרית (דף קפ ע"ב), בתפילת מוסף (דף קצ ע"ב) ובתפילת מנחה (דף ר ע"ב). ונמצנו למדים מדבריו שיש לגרוס בכל תפילות השבת וינוחו "בו". [והאמת שאין סידור זה תח"י כעת, ובמק"א ראיתי מביאים בשם השל"ה בסידור הנ"ל לומר בלילה וינוחו "בה" וביום וינוחו "בו", כשיטת היעב"ץ במוד וקציעה].

והנה בספר ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל זלה"ה (בסדר תפלת ערב שבת אות ח') כתב, ואומר וינוחו "בו" כל זרע ישראל, (שם אות ו') ויש אומרים וינוחו "בה", ושניהם נכונים, כי ימצא שבת לשון זכר ולשון נקיבה, לשון נקיבה ברוב, ולשון זכר "כל שומר שבת מחללו" בישעיה (נ"ו, ב'), וכן "עשות בו כל מלאכה" בירמיה (י"ז, כ"ד). ומדלא חילק בין התפלות

הנוסחא וינוחו "בה" או וינוחו "בו" או וינוחו "בה".

הלילה, וע"כ נאמר כי כל העושה מלאכה היינו ג"כ קאי על הלילה, עכ"ל. וכ"ה בס' נפש חיה להר"ר מרגליות והבאנוהו להלן. ובס' בית אהרן (מגיד, חי"א עמ' קכו אות ז') כתב להקשות עליו מש"כ דלילה היא לשון נקבה, וכ"כ בבאור להגש"פ על מה נשתנה הלילה "הזה" דלילה לשון נקיבה, וע"כ ברבים באה החתימה בלשון נקבה "לילות", ושמות זכרים נחתמים ביו"ד מ"ם כענין מש"א ימים, בנים, זכרים, ועוד. וגם השל"ה (מס' פסחים והובא להלן יע"ש) מעשה בר"א וכו' "אותו" הלילה, והקשה דלכאורה הול"ל "אותה" הלילה כי לילה לשון נקבה. (ובהגה"ה שם תירץ, דאותו הלילה הוה מאירה כיום, כמו שיהיה לעתיד "ולילה כיום יאיר", אמר "יאיר" לשון זכר ולא "תאיר" כי לילה תהיה כיום שהוא זכר, כן היתה גאולת מצרים שהיתה מאירה כיום ולכך אמר "אותו" הלילה).

ותמך עליו בבית אהרן שם דלכאורה יש להעיר דלילה הוא לשון זכר, כמו (בראשית מ', ה') "איש חלמו בלילה אחד", (שם מ"א, י"א) "ונחלמה חלום בלילה אחד", (שם י"ט, ל"ה) "ותשקן גם בלילה ההוא", ובכו"כ מקומות כע"ז. והביא שמצא בס' ברוך שאמר שהרגיש בזה והבאנוהו להלן, שדחה ג"כ דברי הגר"א דמצינו כמה שמות זכרים נחתמים בוא"ו ותי"ו בסימן נקבה כמו אבות, אריות, בכורות, מקומות, שמות ועוד הרבה, וכנגד זה מצינו שמות ממין נקבה כשכאים ברבים נחתמים ביו"ד ומ"ם, כמו נשים, פלגשים, שנים ועוד ע"ש. וראה להלן שהבאנו כן גם מהנצי"ב בהעמק שאלה, אלא שעל דבריו לא יקשה הנ"ל, לפי שמבאר דאף שלילה הוא לשון זכר מ"מ ליל שבת הוי לשון נקבה בכדי ליתן מעלה ליום דכבוד יום עדיף מכבוד לילה.

נהגו העולם שבלי"ל שבת אומרים וינוחו "בה" ובשחרית אומרים וינוחו "בו", ואילו במנחה אומרים הנוסח וינוחו "בם"

כתב הג"ר חיים בנכנישתי בשו"ר כנסת הגדולה בהגהות הטור (סי' רס"ח סק"ב), מנהגינו (מנהג הספרדים בקושטא) לומר בליל שבת וינוחו "בה", וביום השבת וינוחו "בו", ובמנחה וינוחו "בם". ועי' עולת שבת (שם ס"ק א') שהביא ג"כ דברי הכנה"ג די"ל "בה" "בו" "בם", ומסיים ויש בזה סוד גדול לחכמי אמת ז"ל עכ"ל. וכן הביא במגן אברהם (שם ס"ק ג') שכתב ובעולת שבת כתב בשם כנסת הגדולה מהדורא ב' מנהג לומר בליל שבת וינוחו "בה" וביום וינוחו "בו", ובמנחה וינוחו "בם" עכ"ל. (אלא שבשרשי מנהג אשכנז הנ"ל (עמ' 79) הביא שהרי המג"א (שם) בתחי"ד כתב צריך לומר וכו' "אוהבי שמך" (ספר חסידים סי' תתפ"ב), וא"כ על כרחך דמה שהביא אח"כ גם לדברי העו"ת בשם השכנה"ג, אינו אלא הצעה למתפללי נוסח ספרד דבלא"ה אומרים "וינוחו", שהרי הכריע בתחילה כדברי ס' החסידים. וכן הבינו בדבריו הגר"ש נתנון בס' יד שאל והלשון חכמים הנ"ל). וכן הוא בשולחן ערוך הרכ זלמן (סימן רס"ח ס"ה) שכתב בזה"ל, יש נוהגים מטעם הידוע להם לומר בערבית וינוחו "בה" ובשחרית ומוסף וינוחו "בו", ובמנחה שבתות קדשך וינוחו "בם". וכ"ה בסידור בעל התניא.

וב"כ הישועות יעקב (סי' רס"ח סק"ו), ובזה כתב לפרש הילקוט (פר' כי חשא), "ושמרתם את השבת", אין לי אלא עונש ואזהרה "כיום" השבת, מנין עונש ואזהרה "בלילה", ת"ל "מחלליה", ולהנ"ל א"ש ד"מחלליה" היא לשון נקבה וקאי על

ימים ומפירוש הרמ"ז לזוהר שכתבו כן בשם האר"י עצמו.

ובן בסידור שערי רחמים לרבי חיים הכהן תלמיד לרבינו המהרש"ו זלה"ה כתב, שיש לגרוס "בה" בתפלת ערבית, ו"כו" בשחרית ובמוסף, ו"בס" במנחה. וכן ראיתי הביאו כי בסידור האר"י ל רפוס ראשון (זלקווא תקמ"א) כתוב "שכתות קרשך וינוחו בס". וכן ראיתי מביאים בשם סידור האר"י של רבי שבתי.

גם היעב"ץ בספרו מור וקציעה הביא דברי המג"א הללו, אלא דהעיר שבכתבי האר"י ז"ל אין הפרש בין שחרית למנחה, ובשתי התפלות של יום אומרים וינוחו "כו" נאולס יעויין בסידור היעב"ץ עמודי שמים עצמו ששם כתב הנוסח וינוחו "כו", ובתפילת שחרית וכן בשאר התפילות הפנה את המחפלל לעיין כליל שבת. ברם דבגוף ענין סידור זה ע"י מש"כ אחי הרה"ג יהודה שליט"א בספרו שבט מיהודה (ח"א סי' כ"ה) ואכ"מ. אולם תמה עליו החיד"א במחזיק ברכה (סי' רס"ח סק"ז) שהרי בספר הכוונות שכירינו לא הזכיר דבר זה כלל. ואדרבה, גורי האר"י קיימו המנהג לומר במנחה וינוחו "בס", וכתבו סוד בדבר, וכמו שכתב במשנת חסידים, וכן נמצא בהגהות רבי משה זכות לספר הכוונות, שהנוסחא הנכונה לומר בערבית של שבת וינוחו "בה", ובשחרית וינוחו "כו", ובמנחה וינוחו "בס", וכתב סוד לדבר יע"ש. וכן מנהג מארי דראזין ההולכים בדרך האר"י, "ואין לשנות המנהג" עכ"ד החיד"א. ונגר בתריה גמי בס' פתח הדביר (סי' רצ"ב ס"ק ד'), שהביא שם דברי היעב"ץ במור וקציעה, והביא עוד שם שמעתי ששאלו לרב מקובל א' למה לא אמר במנחה "בס", והשיב מצוה "כו". אולם משראה דברי החיד"א

ובאמת יעויין בס' מרכבת המשנה על המכילתא שם, דפירש הא דילפינן מ"מחלליה" הוא מלשון "מחלל לילה", ולפי"ד לק"מ.

ובלקוטי מהרי"ח להגה"צ מראחוב ז"ל (בסדר תפלת ערבית לשבת דף כב ע"ב) ג"כ הביא דברי המג"א, וכתב וכן המנהג. וכן מנהג התימנים (שאמי) וכמש"כ רבי דוד משרקי בשתילי זיתים (סי' רס"ח ס"ק י"ד) שהביא דברי השכנה"ג ע"ש, ושכ"כ הרמ"ז וכו' וכשכן מסכימים הרע"ח במשנת חסידים, והר"ר שבתי בסדורו בטעם אחר לשבת לשלשה לשונות הללו ע"פ דרכם בקדש יעו"ש. ופשוט דמה שאומרים בשחרית וינוחו "כו", הוא גם בתפילת מוסף שאומרים וינוחו "כו". וכל המחלוקת הוא רק לגבי מנחה כדלהלן. וכ"ה בקצשו"ע (הל' שבת סי' ע"ו ס"ג) שהזכיר ג"כ מוסף שאומרים וינוחו "כו". וכ"כ בחדסד לאלפים (סי' רס"ח סק"י), וכ"כ החוספת שבת (שם סק"ג) בשם כנה"ג מהדו"ב. וכעיי"ו בא"ר (שם סק"ג) בשם עולת שבת שכתב מהכנה"ג מהדו"ב, מנהג לומר כליל שבת וינוחו בה "וביום" שבת וינוחו "כו". וכן הוא סתימת כל האחרונים דלהלן כמובן.

ובספר משנת חסידים לרבי עמנואל חי ריקי (במסכת ערבית דשבת פ"ה אות ה') כתב, ויאמר וינוחו "בה" וכו' ויעו"ש מה שביאר בסוד הדברים (ונביאם להלן), ואח"כ (במסכת שחרית דשבת פ"ח אות ז') כתב יאמר וינוחו "כו" וכו' וגם כזה ביאר הנוסח ע"פ הסוד (ונביאו להלן), ואח"כ (במסכת שארית יום שבת פ"ג אות י"ב) כתב שיש לגרוס וינוחו "בס" (והובא טעמו להלן) יע"ש. וראה ג"כ להלן (בטעם שינוי הנוסח) שהבאנו הדבר מספר חמדת

וכ"ה ג"כ דברי המהר"ש ויטאל שהבאנו, חזר בו לומר במנחה "בם". וכן הסכים מהר"י אלגאזי בס' שלמי ציבור בחלק שלמי תגיגה (דף קצה ע"ב). וכ"כ באר היטב (סי' רס"ח) ע"ש.

ומה שהביא החיד"א בשם גורי האר"י יבואר לנו היטב כי הרבה מגורי האר"י דעתם כן לומר במנחה וינוחו "בם", והם רבינו חיים ויטאל בס' עץ הדעת טוב, בנו מהר"ש ויטאל בס' חיים שנים ישלם, שערי רחמים לתלמיד המהר"ח, משנת חסידים ורבי משה זכות בהגהותיו לס' הכוונות הג"ל, החמדת ימים ומטי כן משמיה האר"י ל' והמקדש מלך. וכן בסידור האר"י ל'.

וכן מצאתי בספר שלחן לחם הפנים לרבי יעקב רקח ז"ל (סי' רס"ח ס"ב) דאף הוא כתב דהנוסח הנכון לומר במנחה של שבת וינוחו "בם", ומביא שכן הוא נמי דעת שערי רחמים (מסתמא כוונתו להג"ל), ושכ"ה בס' חמדת ימים כמו שנביא להלן ומביא שם כן בשם רבינו האר"י ל'. וכ"כ בבן איש חי (שנה ב' פר' וירא אות ח'), שמנהג חסידי בית אל לומר וינוחו בו גם במנחה, ובדברי האר"י ל' לא נתפרש על מנחה כלום, וגם בסידור רבינו הרש"ש לא נתפרש על מנחה. ומנהגינו לומר במנחה וינוחו "בם" כדברי הרמ"ז ומשנת חסידים.

ובשו"ת זבחי צדק (ח"ג סי' קס"ו) ג"כ כתב, מנהגינו כמש"כ בשכנה"ג לומר בתפלת מנחה של שבת וינוחו "בם", אבל אהובינו הרה"ג רבי אליהו מני (ומסתמא כוונתו לס' מנהגי ק"ק בית יעקב בחברון פ"ד סע' ל"ו כדלהלן) כתב, שמנהג החסידים בירושלים ת"ו לומר וינוחו "בו" גם במנחה, והוא על פי הסוד והבוחר יבחר.

[והנה להלן הבאנו מס' יריעות האהל, שכתב שם מזקיני הרש"ש שדעתו היתה לומר במנחה וינוחו "בו" וכו', וכתב ואם כי לא זכינו לאור כתבי האר"י האלה היכן כתב כן, אך בודאי מר זקני הרש"ש עינו ראתה כן בדברי האר"י, וכמו שכתב בספרו נהר שלום, שמעולם לא סמך כלל על ספרי המקובלים הראשונים, ולא על שאר תלמידי האר"י ל', אלא רק על מה שגילה האר"י לתלמידו המובהק המהר"ח, ומכיון שיש לפנינו עדים נאמנים קדושי עליין, שכן צריך לומר על פי דברי האר"י ל' יע"ש. אולם] עתה אבא ואשמיעך כי פי רבינו חיים ויטאל ז"ל עצמם מיללו כן, וזהו בספרו עץ הדעת טוב עה"ת (פר' כי תשא דף צה ע"א) עה"פ שמות (ל"א, י"ד) "ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם", דבתחילת דבריו הביא להקשות מאחר ונצטוינו בזכור ושמור, מפני מה חזר וציווה הקב"ה את שבתותי וכו', וכן מדוע קראה התורה לעיתים בלשון נקיבה בה, היא, מחלליה, ופעמים שקראה בלשון זכר בו וכו'. ויישב זאת המהר"ח עפ"י ד' הוזהר כי "שבתותי" כולל הוא לילה ויום, וחילוק זמנים יש כאן, האחד יום שקדושתו חמורה והשני לילה שקדושתו קלה ביחס לקדושת היום. ובזה יובן אומרו "את שבתותי תשמורו" שבזה כלל את ליל שבת ויומו, ואח"כ פירט "ושמרתם את השבת" וכו' שהוא הלילה, והיא נקיבה, ולכן נקט בכל פסוק זה לשון נקיבה היא, מחלליה, בה. ואח"כ אמר "ששת ימים" וכו' שהוא כנגד היום שהוא זכר, ולכן נקט בו בלשון זכר.

והוסיף שזהו כנודע ממה שתיקנו לנו עזרא ובית דינו (ונראה כוונתו למה דמשמע ברמב"ם דאנשי כנסת הגדולה נקראו גם בשם עזרא ובית דינו וכן לשון

מבקשים "והנחילנו ה' אלקינו באהבה וברצון שבת קדשך", ועוד דבר ש"ונוחו בם" דהיינו בשבתות ישראל מקדשי שמך.

ובן לפי ס' מנהגי ישראל וטעמי המנהגים להרב ישראל מלאמז (כאיריש) שביאר ענין מה שאומרים וינוחו "בם" קאי על הבקשות שלפני כן קדשינו במצותיך תן חלקינו בתורתך שבענו מטובך וכו', א"כ ה"ג שאינו מוכרח לומר "שבתות" קדשך ושפיר אפשר לומר "שבת" קדשך. (ועי' בחומש מחוקקי יהודה פר' בשלח שם שכתב ד"בם" קאי על וינוחו באהבה וברצון הנאמרים מקודם). וכן ראיתי שכתב הגר"ח זוננפלד זצ"ל בשו"ת שלמת חיים הנדפ"מ (סי' רנ"ד), דגם במנחה אפשר לפרש "בם" על באהבה וברצון עי"ז ינוחו "בם", ולכך כתב שם לשואל שאינו מוכרח משום שאומר "בם" לומר ג"כ "שבתות" יע"ש. וכאמת כן ראיתי בסידור בית מנוחה שכתוב שם "שבת" קדשך וינוחו "בם". וכ"כ להדיא הריא"ס מקומארגא כהיכל הברכה (שמות דף רעה ע"א) לא כטועים לומר במנחה של שבת "שבתות" קדשך, אלא צריכים לומר "שבת" קדשך וינוחו "בם", וכך הווא גם כן בסידור הגה"ק מהר"ז בעל התניא עכ"ד. אולם בסידורי בעל התניא שלפנינו כתוב במנחה הנוסח "שבתות" קדשך וינוחו בם. אולם ראה להלן שהבאנו כן מהגר"ז עצמו שכן כתב בשו"ע שלו.

אמנם בפתח הדביר (סי' רצ"ב סק"ד) כתב כן להדיא, דיש לגרוס בעמידת מנחה והנחילנו ה' אלקינו באהבה וברצון "שבתות" קדשך, הגם דבערבית ושחרית אומרים לשון יחיד "שבת" קדשך. והטעם לפי שאומר במנחה וינוחו "בם" לשון רבים כמש"כ המג"א הנ"ל. וכ"כ בחס"ל שם. וכ"כ ביריעות האהל (דף פח ע"ב). ולמעשה

ספר ראה חיים עה"ת מהגר"ר חיים פלאגי (פר' אחרי מות- קדושים דף כג ע"ב) והבאנוהו להלן שכתב וזהו כוונת מה שתיקנו לנו "כנסת הגדולה" בג' תפילות שבת וכו' ע"ש) וינוחו "בה" כליל שבת, וינוחו "בו" ביום שבת, ובשבת שלישי שהוא המנחה וינוחו "בם" יע"ש, והיינו כהנתבאר דליל שבת היא נקיבה לפיכך תיקנו לומר הנוסח וינוחו "בה", ואילו ביום שבת אומרים וינוחו "בו" כיון שהוא זכר, ובמנחה של שבת אומרים וינוחו "בם" כיון שהוא שבת שלישי. וא"כ מצינו מפורש בדברי המהר"י שצריך לומר במנחה וינוחו "בם". וראה עוד להלן מה שכתבנו בזה.

ובן הוא גם דעת בנו מהר"ש ויטאל זצ"ל, והבאנוהו להלן בטעמים למנהג זה, וע"ש שהבאנו גם טעם לזה מאת רבינו הגר"א מוילנא זצ"ל. וכן הוא ג"כ בס' ראה חיים עה"ת מהגר"ר חיים פלאגי (פר' אחרי מות- קדושים דף כג ע"ב) שכתב בזה"ל, וזהו כוונת מה שתיקנו לנו כנה"ג בג' תפילות שבת שמסיים וינוחו "בה", "בו", "בם", כל ישראל מקדשי שמך וכו' עי"ש. וע"ע בספרו נפש חיים (מער' ת' אות מ"ג) וכן בספרו שו"ת לב חיים שהביא הנוסחאות הנ"ל, ומובא להלן ע"ש.

הנוהגים לומר "בם" במנחה אם צריכים לומר קודם לכן "שבתות" קדשך

הנה בפשטות הלשון נראה כי האומרים במנחה את הנוסח וינוחו "בם", יש להם לומר קודם לכן "שבתות" קדשך, לפי דקאי עליהו, אולם נראה שהטעם הזה אינו מוכרח כ"כ, לפי דאף אם אמרין וינוחו "בם" ומתכוונים על השבתות, מ"מ אי"צ לומר כן מפורש קודם לכן, והיינו כי

שואמרים בכל התפילות וינוחו "בם", ומקדימים לזה הנוסח "שבתות" קדש וינוחו "בם". וכ"ה בסדר התפילה לרמב"ם מהר"י גולדשמידט. וע"ע בירור הלכה (תניינא, סי' רס"ח). וראה עוד בשו"ת קציני אר"ץ להרי"ש קצין (סי' ט"ז) ששמעתי שהאריך בזה.

הטעם לשינוי הנוסח באמירת "בה" "בו" "בם"

א. כתב בשירי כנה"ג בהגהות הטור (שם) ושמעתי הטעם ש"בה" ו"בו" ו"בם", עולה למנין זן. [והפשט בזה שהוא כנגד י"ט ברכות שמתפללים אנו בשאר תפלות שמו"ע של חול, כפול שלש פעמים של שחרית מנחה וערבית, עולה ג"ז ברכות, וכנגד זה כיון שבשבת לא מתפללים תפלות החול, אומרים "בה" "בו" "בם" שעולה כמנין ז"ן, וראה עוד בסידור מקור התפילות שכ"כ מדידה להטעם הנ"ל. אולם ראה בזה עוד להלן מה שהבאנו מהגר"ח פלאג"י בספרו נפש חיים בשם בנו לבאר כוונת השכנה"ג באופן אחר יע"ש]. ומ"מ איני יודע מאן פלג לן לומר הכי ולא איפכא. ולי נראה הטעם שכליל שבת היא ככלה בבית אביה, לכן אומרים וינוחו "בה" שעיקר השמחה היא בבית אביה. ובשחרית היא ככלה בבית חמיה, שעיקר השמחה בבית החתן, לכן אומרים וינוחו "בו". ובמנחה אומרים וינוחו "בם", שלאחר מכן שניהם עיקר עכ"ד.

והיה נראה לבאר הענין דהנה כבר מצינו שעמדו המפרשים בטעם שינוי מטבע הנמצא בתפלות השבת, וכתב בזה האבודרהם וז"ל, יש שואלין מה ראו חכמים לתקן בשבת שלש תפלות משונות זו מזו, אתה קדשת, וישמח משה, ואתה אחד,

הדבר מפורש ג"כ בספר משנת חסידים לרבי עמנואל חי ריקי הנ"ל (במסכת שארית יום שבת פ"ג אות י"ב) שכתב שם, ויאמר "שבתות" קדש וינוחו "בם", שמספרו עולה על מ"ב כי מתעורר עתה כל השם מ"ב של אנא בכח שכיוונו בר' תפילות דשבת לחזור לשרשו יע"ש. וכ"כ במגיה בסידור אוצר התפלות (דף שצ) וז"ל, בסדורי אשכנז וספרד הנוסחא "שבת" קדש וינוחו "בם", אחזו בהנוסחא "בם" ע"פ קבלה ושבקו הנוסחא של הרמב"ם "שבתות" והרי זה תרתי דסתרי, המאסף ע"כ.

ובן הוא בשולחן ערוך הרב זלמן (סימן רס"ח ס"ה) שכתב בזה"ל, יש נוהגים מטעם הידוע להם לומר בערבית וינוחו בה ובשחרית ומוסף וינוחו בו, ובמנחה "שבתות" קדש וינוחו "בם". וראה בס' מנחת יהודה (או"ח סי' כ"ג) שכתב ומה ששאל מ"ש וינוחו "בם", איך שייך "בם" לשון רבים על שבת קדשין הסמוך לו שהוא לשון יחיד, ומפנ"ז אמרתי בכ"פ במנחה "שבתות" קדשין וינוחו "בם", הכל לשון רבים. ובשו"ע הרב כ"כ, ומצוה לפרסם זה לפני העולם עי"ש. וכ"ה בקיצור שלחן ערוך להרב שלמה גאנצפריד (סי' ע"ו ס"ג). וכן ראיתי שהביאו כי בסידור האריז"ל דפוס ראשון (זלקווא תקמ"א) כתוב מפורש "שבתות קדש וינוחו בם". וכ"כ הר"ב עפשטיין מח"ס תו"ת בס' ברוך שאמר דלפי פירושו בטעם מה שאומרים במנחה וינוחו "בם" צריך לקרוא בתפלה והנחילנו וכו' "שבתות" קדשין בלשון רבים, כיון דמוסב על סתם שבתות. וכ"כ הכה"ח (סי' רס"ח סק"ב), נתייב עם לר"ע אבורביע (ח"א עמ' קב).

ואפשר להביא לזה ראייה גם מגירסת הרמב"ם והתימנים (כלדי) דלעיל

וביו"ט לא תקנו אלא אחת, אתה בחרתנו לערבית ולשחרית ולמנחה. וי"ל מפני ששבת נקראת כלה והקב"ה נקרא חתן תקנו "אתה קדשת" ע"ש הקדושין שנותן החתן לכלה, ואח"כ "ישמח משה" ע"ש שמחת החתן בכלה, ואח"כ מוסף ע"ש התוספות שמוסיף החתן על כתובת הכלה, או א"ג ע"ש שמקריבין קרבנות כעין סעודות מצוה, ואח"כ "אתה אחד" ע"ש שמתיחד החתן עם הכלה יע"ש. (ועיין עוד תקוני הזוהר תקונא תמני סרי דף לב ע"א). ובזה הדבר יתבאר גם הכא כיון שבתחילת השבת נחשבים ישראל שמקדשים את הכלה בחינת "אתה קדשת" לכך אומרים וינוחו "בה", אולם אח"כ שהשמחה כבר בבית החתן בחינת "ישמח משה" אומרים וינוחו "בו", ואילו אחר הכל שכבר נמצאים יחד בחינת "אתה אחד" אומרים וינוחו "בם".

ומצאתי הדברים מפורשים בספר חמדת ימים (ח"א פ"ו דף מו ע"ב) שכתב וז"ל, ורבינו הקדוש האר"י ז"ל כתב טעם למה שתיקנו ג' תפילות משונות זו מזו בשבת, אתה קדשת הם הקידושין של הכלה שנתן לה החתן, בסוד ד' ברכות, ואז היא נקנית לבעלה ואסורה לחיצונים. וג' פעמים ויכולו הם שלשה עדים. ישמח משה הם סבלונות. תכנת שבת סוד מאכל ומשתה. אתה אחד הוא יחוד חתן וכלה. ועל כן בלילה אנן אומרים וינוחו "בה" ככלה בבית אביה שעיקר השמחה בה. ובשחרית אומרים וינוחו "בו" ככלה בבית חמיה שעיקר השמחה בו. ובמנחה אומרים "בם" שאחר זה שניהם עיקר ביחודא שלים עכ"ל. והביאו גם הר"ש בוזאגלו בפירושו מקדש מלך על הזוהר (ח"ב דף קלה ע"ב). ונראה כוונת דבריו כמש"נ. (וראה במש"כ הרש"ש בנהר שלום (דף לג ע"ג) גם יפלא בעיני איך

כת"ר משגיחים על דברי ספרי שאר המקובלים כגון חמדת ימים וכו', שדבריהם מעורבים ומיוסדים על שאר תלמידי הרב ז"ל, אשר לא סמך ידו עליהם, ואין לסמוך כי אם על דברי האר"י ז"ל ותלמידו מהרח"ו ז"ל. ומבואר מדבריו דאף שא"א לסמוך עליו מדברי קבלה שהוא מהאר"י, מ"מ עצם דבריו אינם בחסרון כל שהוא. וכבר האריכו בזה באחרונים ועי' בקבץ צהר (חלק ד') מש"כ בזה אחי הרה"ג ר' יהודה שליט"א ואכ"מ. אלא דיעריך להלן שהבאנו כן גם מהגהות הרמ"ז לזוהר.

ובעצם דברי הרש"ש יעויין בספר חמדת ימים בדברי הרהמ"ח בחתימת ספרו, דאדרכה הרחיק במעלת דקדוק הענין מהאר"י ז"ל ותלמידו המהרח"ו ללא ערוב כתבי תלמידים אחרים, וכיון דמשמע שהרש"ש סומך על דבריו רק שאינם מהאר"י צע"ק אחר שהעיד על עצמו שלא עירב בו מדבריהם, ובהקדמה לס' בית הראה (סי' ה') כתב להוכיח מדברי המהרח"ו בהקדמתו לעץ חיים (דף ד ע"ב) דדבר זה שכתבו החמדת ימים בשם האר"י כן הוא באמת דעת האר"י, ויל"ע בדבריו שם).

ובדברי החמדת ימים מצינו נמי בדברי רבי משה זכות זצ"ל בהגהותיו על הזוהר (תרומה דף קלה ע"ב), שכתב ג"כ באותו לשון ורבינו הקדוש האר"י ז"ל וכו'. יע"ש.

ובביאור הדבר אפשר לומר כי הנה עוה"ב קרוי הקב"ה עם ישראל בדין "נשואין", וכמו שאמרו בכתובות (דף עא ע"ב), והיה ביום ההוא תקראי לי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי, אמר רבי יוחנן ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה. וביאר המהרש"א שאין לו להקב"ה בעולם הזה דין נישואין עם ישראל אלא אירוסין

כנסת ישראל היא בן זוגך. היינו דיבור (שמות כ', ח') זכור את יום השבת לקדשו ע"כ.

ובזה ג"כ יש לבאר (עי' עולם התפילות ח"ב עמ' טז) המנהג מה שאומרים וינוחו "בה" כליל שבת שאז הוא כנגד שבת בראשית שאז היא נקיבה, דעדיין לא נתמלא ייעודה של השבת. אולם אח"כ בבוקר בא ישראל בן זוגה ומארש את השבת ונזדווג עמה כביכול והוא ענין שבת מתן תורה ולכן אומרים וינוחו "בו", ואילו אח"כ בזמן מנחה שהוא כבר כנגד שבת דלעתיד לבא שאז כבר יש את זיווגם של ישראל והשבת, ומגיע העת של "יום שכולו שבת", וכל הימים כבר שבתות הם ונהנים ישראל במנוחה ושלווה, אז ראוי לומר "וינוחו בס".

ג. עוד טעם לזה מצינו בס' חיים שנים ישלם מהמהר"ש בן רבינו חיים ויטאל (סי' רצ"ב) שכתב, עוד אפשר לפרשו עם מה שאמר הכתוב (תהלים י"ט, ג') "יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחווה דעת", והם מדת יום ומדת לילה ומדת שניהם שוה, ולכן אנו אומרים כתפלת הלילה וינוחו בה, וכתפלת היום אנו אומרים וינוחו בו, וכתפלת מנחה אנו אומרים וינוחו בהם או וינוחו בס. ואח"כ אומרים מי כעמך בישראל גוי אחד בארץ, והם כמשמעם ישראל אשר הקב"ה מתפאר בס' כמו שאמר הכתוב (ישעיה מ"ט, ג') "ישראל אשר בך אתפאר".

ד. ובגר"א כפי' למשלי (ח', ה') כתב הטעם "בו" ו"כס" דשבת עולה מנינם חמשים שהוא סוד "יובל" וכמ"ש בפר' בהר "וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל יושביה", ו"בה" עולה במספר שבע, והוא כנגד שמיטה שנאמר בפר' בהר "ובשנה השביעית שנת

כלבד, ורק בעולם הבא יהיה לו דין נישואין עם ישראל. וכן הוא במדרש (שמות רבה סוף פר' ט"ו). ויש להרחיב בזה ואכ"מ.

וכיון שהשבת נחשבת בחינת עוה"ב וכמש"א הפייטן מעין עולם הבא יום שבת מנוחה. וכן הוא בספה"ק וכמו שהרחבנו בקבץ צהר- אהל חנוך בענין מגדול ומגדיל. נמצא כי בשבת נחשבים ישראל עם הקב"ה בבחינת נישואין, ולפיכך בתחילת השבת כליל שבת שזה עדיין ככלה בבית אביה אומרים וינוחו "בה" שעיקר השמחה בבית אביה, אולם בהמשך השבת דהיינו בתפילת שחרית אז ישראל כביכול עם הקב"ה כבר ככלה בבית חמיה שעיקר השמחה בבית החתן לכך אומרים וינוחו "בו", וכמו דאיתא בגמ' פסחים (דף קה ע"א) שכבוד יום עדיף מכבוד לילה וכן נפסק להלכה בשו"ע (סי' רע"א סעיף ג'), ורק לבסוף השבת בתפילת מנחה אז נחשבים כבר ביחד.

ב. והנה טעם אחר בשינוי הלשון הנ"ל, כתב הטור (סי' רצ"ב) וז"ל, מה שתקנו בשבת ג' עניני תפלות אתה קדשת ישמח משה ואתה אחד, וביו"ט לא תקנו אלא אחת אתה בחרתנו. מפני שאלו ג' תפלות תקנום כנגד ג' שבתות. אתה קדשת כנגד שבת בראשית כמו שמוכיח מתוכו, ישמח משה כנגד שבת של מתן תורה דלכו"ע בשבת נתנה תורה לישראל, ואתה אחד נגד שבת של עתיד, עכ"ל.

ואיתא במדרש (בראשית רבה י"א, ט') תני רבי שמעון בן יוחי, אמרה שבת לפני הקב"ה, רבונו של עולם, לכולן (לכל ששת ימי בראשית יש בן זוג) ולי אין בן זוג. א"ל הקב"ה כנסת ישראל היא בן זוגך, וכיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, א"ל הקב"ה זכרו הדבר שאמרתי לשבת

שבתון יהיה לארץ שבת לה' ". והן נגד ג' סעודות דשבת, ונגד ג' היום בסוד שם של י"ב שהן מכוונין שם במקרא.

וכתב לבאר זאת הרי"א פרג בקובץ מוריה (עמ' קעד), דהנה הגר"א באדרת אליהו (פר' בלק כ"ג, י') מהדורא ה', ביאר שיש שתי בחינות לקדושת השבת. האחד הוא שבת בראשית, וזהו שכתוב בלוחות הראשונים "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר במ וינח ביום השביעי על כן ברוך ה' את יום השבת ויקדשהו", והשני הוא שבת מצרים, שבת להם משה יום מנוחה בשיעבוד מצרים, וזהו שכתוב בלוחות השניים "וזכרת כי עבד היית במצרים ויוציאך ה' אלקיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן ציוך ה' אלקיך לעשות את יום השבת". וביאר עוד שהתקינו ג' מטבעות לשלושת התפילות של יום השבת, מטבע תפילת ערבית "אתה קדשת" נגד שבת בראשית, מטבע "ישמח משה וכו' ושני לוחות אבנים הוריד בידו" נגד שבת מתן תורה, ומטבע "אתה אחד" נגד שבת לעבד לבוא שאז יתיחד שמו של הקב"ה. [וזהו כדברי הטור והלבוש הנזכרים לעיל ש"אתה קדשת" כנגד שבת בראשית כמו שמוכיח מתוכו, "ישמח משה" כנגד שבת של מתן תורה, דלכו"ע בשבת ניתנה תורה כדאיתא בשבת (דף פו ע"ב), ו"אתה אחד" כנגד שבת של עתיד ע"ש].

ובזה כתב לבאר דאכן הגוססה בתפלת ערבית וינוחו "בה" העולה שבע, מכוונת עם שנת השביעית, לפי שתוכן ענינה "אתה קדשת את יום השביעי תכלית מעשי שמים וארץ", וזו גם ערכה של השנה השביעית, כאמור בפר' בהר "ובשנה השביעית שנת שבתון יהיה לארץ שבת

לה' ", המכוונת ליצירת בראשית. אמנם המספר חמשים, עולה מצירוף וינוחו "בו" שבתפילת שחרית יחד עם וינוחו "בם" שבתפילת מנחה, ומשתיהן יחד הגיענו לסוד יובל, וביאור הדברים הוא, לפי שתפילת שחרית שולחת יונקותיה בקדושת ישראל שיצאו מזוהמת מצרים, ממ"ט שערי טומאה, ונתקדשו בקדושה עליונה לאחר מ"ט יום, חזו למעמד נשגב של קבלת התורה ולוחות העדות. ברם אותן לוחות נשתברו תחת ההר, ואחרי שעשו תשובה כשורה, הוריד משה לוחות שניים, אחרי תיקון התטא ביום הכפורים, ונכונה תפילת שחרית שתצטרף עם תפילת מנחה, שחצובה בעולם התיקון "אתה אחד ושמן אחד", ולכן חברו יחדיו שתי המטבעות וינוחו "בו" עם וינוחו "בם", שבצירופן עולה מנין חמשים, שהוא סוד יובל, שנצטוו ישראל "והעברת שופר תרועה בחודש השביעי בעשור לחודש ביום הכפורים, וקדשתם את שנת החמשים שמה וקראתם דרור בארץ לכל יושביה", נכון הוא יום הכפורים שבו יעבירו שופר התרועה לקדש את שנת היובל, להשמיע ברול קריאת הדרור בארץ לכל יושביה.

ויותר יתלכנו הדברים, ע"פ מה שמביא המשך חכמה (בפר' בהר), דברים עמוקים ע"ד האמת נטועים על שדמות הזוה"ק, שמפרש את הפסוק "בשנת החמשים תשובו", דא עלמא דתשובה, והוא עלמא דחירות, כמ"ש הזוה"ק וחמשים יצאו בני ישראל ממצרים. היינו סוד חמשים, וזה דכתיבא אורייתא חרות על הלוחות, חירות משיעבוד חירות ממלאך המות.

ובפי' שער נפתלי על סידור הגר"א כתב לבאר דברי הגר"א בדרך הקבלה, דמש"כ "בו" ו"בם" דשבת וכו', היינו כי בג' תפלות דשבת בנוסח תפלת אלקינו כו'